

چالش‌های بازار نشر و کتاب‌های غیر درسی فنی و حرفه‌ای

مهندس سید محمود صوتی

اشاره

در بازار نشر ایران، کتاب‌های غیر درسی که به صورت کمک آموزشی و کمک درسی تهیه می‌شوند، چه وضعیتی دارند؟ آیا شرایط موجود از دیدگاه ناشران مطلوب است؟ نظر مخاطبان چیست؟ نهادهای ذی ربط مانند وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، وزارت علوم، فناوری و تحقیقات، و وزارت آموزش و پرورش چه دیدگاهی دارند؟ این‌ها همه سؤال‌هایی هستند که تاکنون برایشان پاسخ روشن و مشخصی که بر مبنای پژوهش میدانی یافته شده باشد، وجود ندارد. همواره این سؤال مطرح است که آیا می‌توان کیفیت کتاب‌های غیر درسی را که توسط ناشران بخش خصوصی تهیه می‌شوند، ارتقا داد و این محصول را با اهداف آموزشی هم‌سو کرد؟ در این مقاله سعی داریم با توجه به اسناد و شرایط موجود به چالش‌های بازار نشر و مشکلات مرتبط با تولید کتاب‌های غیر درسی بپردازیم.

کلیدواژه‌ها: چالش‌های بازار نشر، کتاب‌های غیر درسی، فنی حرفه‌ای

طبقه‌بندی کتاب‌ها

می‌دانیم هر کتابی یک پیام آموزشی دارد. لذا از این دیدگاه

می‌توانیم همه کتاب‌هایی را که تألیف یا ترجمه می‌شوند، کتاب آموزشی بنامیم. اما منظور از کتاب‌های آموزشی کتاب‌هایی هستند که به طور ویژه برای آموزش‌های رسمی و غیررسمی کشور تهیه می‌شوند. کتاب‌های درسی، کمک‌درسی و کمک‌آموزشی از انواع کتاب‌های آموزشی هستند که در دوره‌های گوناگون آموزشی مانند دوره‌های ابتدایی، راهنمایی، متوسطه، کاردانی و کارشناسی مورد استفاده قرار می‌گیرند.

همه کتاب‌های نظری و عملی در سطوح متفاوت، در دو طبقه قرار می‌گیرند: «کتاب‌های آموزشی» و «سایر». کتاب‌هایی که در طبقه «سایر» قرار می‌گیرند، کتاب‌هایی هستند که به طور مستقیم ابعاد آموزشی ندارند. کتاب‌های رمان، شعر و داستان از این مجموعه از کتاب‌ها جای دارند. کتاب‌های آموزشی در دو طبقه کتاب‌های «درسی» و «غیردرسی» طبقه‌بندی می‌شوند. کتاب‌های غیردرسی نیز در دو گروه شامل کتاب‌های «کمک‌درسی» و «کمک‌آموزشی» گنجانده می‌شوند.

برنامه‌ریزی، تألیف و نظارت بر تألیف کتاب‌های درسی در دوره‌های ابتدایی، راهنمایی، متوسطه نظری و متوسطه فنی و حرفه‌ای و کارودانش برعهده «سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی» است. این سازمان یکی از معاونت‌های وزارت آموزش و پرورش است.

کتاب‌های آموزشی است. ترکیب اعضای شوراهای برنامه‌ریزی در شاخه‌های نظری و کاردانش با ترکیب ذکر شده در شاخه فنی و حرفه‌ای کمی متفاوت است، ولی از نظر کیفی و توانمندی در یک ردیف قرار دارند.

ویژگی‌های کتاب‌های آموزشی غیردرسی

همان‌طور که ذکر شد، کتاب‌های غیردرسی در دو طبقه کتاب‌های کمک‌درسی و کمک آموزشی قرار می‌گیرند.

کتاب‌های کمک‌درسی با محوریت برنامه‌درسی در راستای اهداف برنامه‌درسی و کتاب‌های درسی تألیف و منتشر می‌شوند و معمولاً قسمتی از برنامه‌درسی را پوشش می‌دهند. به عبارت دیگر، کتاب‌های کمک‌درسی مکمل کتاب‌های درسی هستند و هم‌گام و همراه با کتاب‌های درسی عرضه و آموزش داده می‌شوند. این کتاب‌ها شامل کتاب‌های کار، فعالیت (تمرین)، سنجش و ارزشیابی، و راهنمای معلم هستند.

کتاب‌های کمک‌آموزشی کتاب‌هایی هستند که به منظور ایجاد انگیزه، توسعه یادگیری، افزایش دانش و سواد علمی، پرورش مهارت‌های ذهنی و عملی، رشد روابط اجتماعی و ارتقای یادگیری فراگیران و در راستای برنامه‌درسی تهیه می‌شوند. این گروه کتاب‌ها ماهیت دانش‌افزایی دارند و آموزش آن‌ها همراه با کتاب‌های درسی الزامی نیست.

تولید کتاب‌های درسی و غیردرسی

تولید کتاب‌های درسی برعهده سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی است. مسئولیت تألیف و تولید کتاب‌های غیردرسی برعهده بخش خصوصی است. اما در برخی از موارد باتوجه به نیاز، دفاتر ذی‌ربط سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی به تولید این‌گونه کتاب‌ها مبادرت می‌کنند.

نظارت بر تولید کتاب

همان‌طور که اشاره شد، تمام کتاب‌های درسی با نظارت مستقیم سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی تهیه و منتشر می‌شوند. نظارت بر تولید کتاب‌های «غیردرسی» و «سایر» برعهده وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی است. برای ممیزی و بررسی کتاب‌های ادبی، مذهبی، عرفانی، هنری، تاریخی و موارد مشابه آن، در این نهاد گروه‌های تخصصی وجود دارند که به‌طور دقیق کتاب‌های بخش خصوصی را بررسی و در صورت تأیید اجازه چاپ و انتشار می‌دهند. اما متأسفانه در ارتباط با کتاب‌های علمی در سطوح گوناگون (از ابتدایی تا دانشگاه) هیچ‌گونه نظارت محتوایی وجود ندارد و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی صرفاً به ارائه مجوز برای چاپ این کتاب‌ها اقدام می‌کند.

از آنجا که فراگیری کتاب‌های درسی اجباری است و تألیف کتاب‌های درسی براساس برنامه‌ای مدون صورت می‌گیرد، به‌صورت اجباری در آموزش‌های رسمی و غیررسمی مورد استفاده قرار می‌گیرند و فراگیرندگان نمی‌توانند قسمت‌هایی از محتوای کتاب را حذف کنند، این کتاب‌ها باید ویژگی‌های خاصی را داشته باشند. ویژگی‌های کتاب‌های آموزشی توسط «دفتر انتشارات و تکنولوژی آموزشی» سازمان پژوهش و به‌وسیله گروه‌های خبره تهیه و برای اجرا به «شوراهای برنامه‌ریزی» ابلاغ می‌شود.

شوراهای برنامه‌ریزی شوراهایی هستند که اعضای آن‌ها ترکیبی از متخصصان و برنامه‌ریزان آموزشی هستند. هر یک از این شوراهای با یک گروه یا یک رشته تخصصی مرتبط است. در این شوراهای برنامه‌ریزی آموزشی براساس چارچوب‌های کلان تعریف شده در اسناد بالادستی صورت می‌گیرد. همچنین چگونگی تألیف کتاب‌های درسی باتوجه به ویژگی‌های آن تعیین و به مؤلفان ابلاغ می‌شود. این شوراهای نظارت بر امر تألیف را از شروع تألیف تا نهای شدن آن برعهده دارند.

ترکیب شوراهای برنامه‌ریزی

نظر به اهمیت وظایف و مسئولیت سنگینی که شوراهای برنامه‌ریزی دارند، لازم است ترکیب اعضای آن‌ها به‌گونه‌ای باشد که بتوانند برنامه‌ریزی آموزشی در سطح ملی را تدوین و تصویب کنند. یادآور می‌شود که برنامه‌نهایی به تصویب شورای عالی آموزش و پرورش که شورایی راهبردی است می‌رسد. برای مثال، ترکیب اعضای شوراهای آموزشی در گروه‌ها و رشته‌های گوناگون شاخه فنی و حرفه‌ای به شرح زیر است:

- هنرآموز خبره (شاغل به تدریس در زمان عضویت در شورا)؛
 - کارشناس دفتر آموزش و پرورش فنی و حرفه‌ای و کاردانش (واحد اجرا)؛
 - کارشناس برنامه‌ریزی آموزشی (مسلط به آموزش‌های فنی و حرفه‌ای)؛
 - مدرس آموزشکده (مرتبط با رتبه و مشاغل به تدریس در زمان عضویت در شورا)؛
 - استاد دانشگاه (مرتبط با رشته و شاغل به تدریس در زمان عضویت در شورا)؛
 - کارشناس بخش حرفه‌ای (شاغل در صنایع و مرتبط با رشته)؛
 - کارشناس متخصص رشته (مسلط به برنامه‌ریزی آموزشی و تألیف کتاب‌های آموزشی).
- اعضای شورا برای یک سال انتخاب می‌شوند. وظایف اصلی شورا برنامه‌ریزی آموزشی، تصویب برنامه، و نظارت بر تألیف

کتاب‌های کمک‌درسی با محوریت برنامه‌درسی در راستای اهداف برنامه‌درسی و کتاب‌های درسی تألیف و منتشر می‌شوند. این کتاب‌ها شامل کتاب‌های کار، فعالیت (تمرین)، سنجش و ارزشیابی، و راهنمای معلم هستند

جوانه، کتاب‌نامه‌های رشد، اسناد و ویژگی‌های کتاب‌های آموزشی، و جشنواره رشد، ارتباط نزدیکی با ناشران بخش خصوصی برقرار کند و تولیدات آنان را تا حدودی با برنامه و کتاب‌های درسی هم‌سو سازد. دفتر انتشارات و تکنولوژی آموزشی تاکنون تعداد ۳۵ شماره نشریه جوانه، ۶۲ عنوان کتاب‌نامه رشد و بیش از ۵۰ عنوان اسناد و ویژگی‌های کتاب‌های آموزشی را تولید و در اختیار ناشران بخش خصوصی قرار داده است. اکنون که مسئولیت مستقیم نظارت بر رسانه‌های مکتوب و غیرمکتوب کمک‌آموزشی و کمک‌درسی در دوره‌های ابتدایی، راهنمایی و متوسطه نظری و متوسطه فنی و حرفه‌ای و کاردانش برعهده این دفتر قرار گرفته، لازم است با استفاده از ظرفیت‌های موجود و جذب ظرفیت‌های پنهان و بالقوه، زمینه‌های همکاری هرچه بیشتر را با ناشران بخش خصوصی فراهم آورد و در این راستا به تولید اسنادی با رویکرد تسهیل در تعامل بیشتر با ناشران بخش خصوصی آموزشی اقدام کند.

کتاب‌های حل‌المسائل مانند خوره (بیماری جذام) به جان کاربران می‌افتد و آنان را به سمی می‌برد که هیچ یاد نمی‌گیرند و فقط راه‌حل‌ها را به خاطر می‌سپارند. لذا اگر تغییر کوچکی در صورت مسئله داده شود، نمی‌توانند آن را حل کنند

کتاب‌های آموزشی غیردرسی موجود در بازار نشر

در بازار نشر نوع کتاب غیردرسی وجود دارد. تعداد محدودی از کتاب‌ها با نظرات دفا تر تألیف سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی تولید می‌شوند معمولاً این کتاب‌ها با رویکرد برنامه درسی و هم‌سو با محتوای کتاب‌های درسی به رشته تحریر درمی‌آیند و تا حدود زیادی برای فراگیران قابل استفاده و مفیدند. همچنین، تعدادی

از دانشگاه‌ها نیز به تولید کتاب‌های درسی و غیردرسی دانشگاهی دست می‌زنند که اغلب آن‌ها ترجمه‌ای و تعداد محدودی تألیفی هستند. برخی از این کتاب‌ها که با نظارت گروه‌های درسی و شوراهای علمی دانشگاه تهیه می‌شوند، از کیفیت مطلوب‌تری برخوردارند، در حالی که تعداد دیگری از این کتاب‌ها که نظارتی بر تولید آن‌ها صورت نمی‌گیرد، کیفیت مطلوبی ندارند و از اعتبار علمی مناسب برخوردار نیستند.

انبوه گسترده‌ای از کتاب‌های غیردرسی نیز در بازار نشر وجود دارند که صرفاً به منظور کسب درآمد تولید شده‌اند و عملاً کاربران را به بیراهه می‌کشند.

معضلات بازار نشر ایران

یکی از معضلات بازار نشر ایران در زمینه تولید کتاب‌های آموزشی غیردرسی تولید کتاب‌های حل‌المسائل و کتاب‌های تست و نکته است. محتوای اغلب این کتاب‌ها از محتوای کتاب‌های درسی و آزمون‌های نهایی اقتباس می‌شود. این‌گونه کتاب‌ها نه تنها نمی‌توانند کمک مؤثری به تعمیق آموزش و هدایت افراد

عکس: رضا بهرامی

از این‌رو غالباً مشاهده می‌شود که کتاب‌های منتشر شده در زمینه‌های علمی و فنی در بازار نشر فاقد ارزش و اعتبار علمی هستند و بعضی نیز از نظر علمی اشتباهات فاحش و غیرقابل قبولی دارند. همچنین تبلیغات گسترده و بدون نظارت سبب شده است که خانواده‌ها، دانشجویان، دانش‌آموزان و سایر مصرف‌کنندگان که هیچ‌گونه اطلاعی از نبود نظارت محتوایی بر این‌گونه کتاب‌ها ندارند، با آسودگی خاطر و تکیه بر مجوز رسمی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و شابک صادر شده از سوی کتابخانه ملی (فیبا)، این‌گونه کتاب‌ها را خریداری و استفاده کنند.

نقش نظارتی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

در سال ۱۳۸۹ براساس مصوبه ۸۲۸ شورای عالی آموزش و پرورش تحت عنوان «آیین‌نامه سامان‌دهی منابع آموزشی و تربیتی (مواد و رسانه‌ها) به سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش مأموریت داده شد تا بر تولید مواد آموزشی اعم از رسانه‌های مکتوب و غیرمکتوب نظارت مستقیم داشته باشد. سازمان پژوهش این نظارت را به دفتر انتشارات و تکنولوژی آموزشی، واگذار کرد. یادآور می‌شود که از سال ۱۳۷۸ تاکنون دفتر انتشارات و تکنولوژی آموزشی، سعی کرده است از طریق نشریه

برای شاخهٔ کاردانش در گذشته انجام شده است، ولی به دلیل ناکافی بودن سازوکارهای لازم و استانداردهای مورد نیاز، تداوم نیافته است. همچنین، اجرای امتحانات نهایی در درس‌های متفاوت، نوعی برون‌سپاری محسوب می‌شود که موجب ارتقای آموزش در آن درس‌ها می‌شود.

یکی دیگر از اشکالات ناشران ناآگاهی آنان از محتوای آموزشی و رویکردهای آن است. چنانچه ناشران در ارتباط با محتوای آموزشی اطلاعات لازم را داشته باشند، می‌توانند کتاب‌های خود را در راستای برنامه‌های آموزشی تولید و کیفیت‌بخشی کنند.

به‌طور کلی معضلات و مشکلات بازار نشر و کتاب‌های آموزشی غیردرسی را می‌توانیم حول چهار محور زیر بیان کنیم:

۱. نبود نظارت محتوایی بر تولید کتاب‌های آموزشی غیردرسی از سوی نهادهای مسئول؛
۲. شیوهٔ ارزشیابی به‌صورت درونی و بدون نظارت نهادهای ذی‌ربط؛
۳. ناآگاهی ناشران بخش خصوصی از رویکردهای آموزشی و محتوای کتاب‌های درسی؛
۴. نداشتن تعامل کافی با نهادهای مرتبط با تولید کتاب‌های درسی.

مشکلات ناشران بخش خصوصی

یکی از مشکلات اساسی ناشران بخش خصوصی این است که نمی‌دانند چه محصولی را تولید کنند که جذاب، دارای بازار فروش تضمینی و در راستای کتاب‌های درسی باشد. از این رو غالباً کتاب‌های آموزشی غیردرسی به‌صورت سلیقه‌ای و بدون توجه به رویکرد و محتوای برنامهٔ درسی تهیه می‌شوند. می‌دانیم که یکی از دغدغه‌های اصلی ناشران بخش خصوصی بازگشت سرمایه و کسب سود معقول از سرمایه‌گذاری است که این انتظار معقول و قابل قبول است. لذا باید شرایط به‌گونه‌ای مهیا شود که ناشر ضمن تولید کتاب‌های مناسب و هم‌سو با اهداف، رویکرد و محتوای آموزشی، بتواند بازار فروش مطلوبی نیز داشته باشد.

حال باید دید آیا می‌توان چنین زمینه‌هایی را فراهم کرد؟ پاسخ مثبت است.

چنانچه ناشران بخش خصوصی؛ با توجه به مسئولیت و اگذار شده به دفتر انتشارات و تکنولوژی آموزشی، بتواند با این دفتر تعامل تنگاتنگ داشته باشند، قادر خواهند بود که کتاب‌های مناسبی را در رشته‌های گوناگون تهیه کنند و به بازار نشر ارائه دهند.

راهکارهای عملی

همان‌طور که اشاره شد، دفتر انتشارات و تکنولوژی آموزشی سال‌هاست که سعی در تعامل با ناشران بخش خصوصی دارد. در

به‌سوی اهداف آموزشی کمک مؤثری کند، بلکه در بسیاری از موارد مخرب و مشکل‌سازند. استفاده از این نوع کتاب‌ها موجب تنبلی و بی‌حوصلگی فراگیران می‌شود و آنان را به سمت الگوهای مبتنی بر دانش حافظه‌ای و دور از مفاهیم عمیق یادگیری سوق می‌دهد. این پدیده یکی از مخرب‌ترین آثار استفاده از این نوع کتاب‌هاست.

نکتهٔ جالب این است که اکثر ناشران و مؤلفان بخش خصوصی که به تولید این کتاب‌ها دست می‌زنند، از بازار فروش آن اظهار رضایت می‌کنند. همچنین، مخاطبان این نوع کتاب‌ها به دلیل ارائهٔ چارچوب‌های از پیش تعیین شده و الگوهای کلیشه‌ای، از آن‌ها استقبال می‌کنند و از این موضوع غافل هستند که در آینده نمی‌توانند از آموخته‌های خود به‌نحو مطلوب استفاده کنند. کتاب‌های

حل‌المسائل مانند خوره^۲ به جان کاربران می‌افتد و آنان را به‌سمتی می‌برد که هیچ یاد نمی‌گیرند و فقط راه‌حل‌ها را به‌خاطر می‌سپارند. لذا اگر تغییر کوچکی در صورت مسئله داده شود، نمی‌توانند آن را حل کنند.

کتاب‌های تست و نکته هم اگر در چارچوب برنامهٔ درسی نباشند و اهداف آموزشی را پوشش ندهند، وضعیت نامطلوب‌تری در مقایسه با کتاب‌های حل‌المسائل خواهند داشت. به‌طور خلاصه، استفاده از این نوع کتاب‌ها باعث می‌شود که اهداف آموزشی فراموش شوند و مخاطبان با دانشی محدود و حافظه‌ای از علم مربوط بتوانند از عهدهٔ ارزشیابی برآیند و پس از اتمام آزمون آنچه را که به‌خاطر سپرده‌اند، به فراموشی بسپارند.

اشکال در کجاست؟

می‌دانیم اهداف آموزشی زمانی تحقق می‌یابد که روش رسیدن به آن‌ها مشخص و محتوای آموزشی، فضا و تجهیزات، و نیروی انسانی مهیا باشند و ارزشیابی به‌طور صحیح انجام شود. چنانچه در برنامهٔ آموزشی یکی از موارد نادیده گرفته یا ضعیف دیده شوند. آموزش واقعی رخ نمی‌دهد و اهداف محقق نمی‌شوند.

یکی از مشکلات اصلی در فرایند اجرای آموزش، ارزشیابی صحیح است که امکان دارد به‌صورت درونی توسط مجری یا به‌صورت بیرونی توسط سایر نهادها یا «ان‌جی‌ا»ها اجرا شود. غالباً در ارزشیابی درونی که توسط مجری صورت می‌گیرد، اهداف آموزشی با کیفیت مطلوب و عالی نمی‌رسند. اما در ارزشیابی بیرونی این امر امکان‌پذیر است. برای رسیدن به اهداف آموزشی و ارزشیابی آن، به استاندارد ارزشیابی دقیق نیاز است، به‌طوری که ارزشیاب بتواند با مراجعه به آن استانداردها، کیفیت آموزش اجرا شده را ارزشیابی کند. برون‌سپاری ارزشیابی در ایران در آموزش‌های فنی و حرفه‌ای

یکی از مشکلات اساسی ناشران بخش خصوصی این است که نمی‌دانند چه محصولی را تولید کنند که جذاب، دارای بازار فروش تضمینی و در راستای کتاب‌های درسی باشد. از این رو غالباً کتاب‌های آموزشی غیردرسی به‌صورت سلیقه‌ای و بدون توجه به رویکرد و محتوای برنامهٔ درسی تهیه می‌شوند

کتاب‌های مزبور تجدیدنظر کنند تا بتوانند تضمینی برای فروش محصولات خود داشته باشند، در غیر این صورت آنان نمی‌توانند کتاب‌های تولیدی خود را به مراکز آموزشی عرضه کنند. ضمن اینکه محصولات آنان دارای کیفیت مطلوبی باشد، با شرکت در جشنواره رشد ممکن است به‌عنوان کتاب‌های مناسب، تقدیری و برگزیده، انتخاب شوند و امتیازهای خاصی را به‌دست آورند. بیایید دست در دست هم دهیم و برای ارتقای آموزش کتاب‌هایی را تهیه کنیم که نسل آینده را به‌سوی دانش و علمی سوق دهد که بتواند ایران اسلامی‌مان را خودکفا و بی‌نیاز سازد.

این راستا در سال ۱۳۹۱ به تولید اسناد جدیدی دست زد که با سبکی نوین و به‌صورتی ساده به رویکردهای آموزشی و چگونگی تولید کتاب‌های غیردرسی می‌پردازند. در این اسناد، استانداردهای مورد نیاز با زبانی ساده و شیوا بیان می‌شوند همچنین «فهرست واری» (چک‌لیست)ها و «نمون برگ» (فرم‌هایی نیز تهیه شده‌اند که چگونگی ارزیابی و امتیازدهی به کتاب‌های غیردرسی تولیدی توسط ناشران در آن‌ها قید می‌شود. این اسناد به‌تدریج در اختیار ناشران قرار می‌گیرند. مطالعه این اسناد توسط ناشران بخش خصوصی در راستای تولید کتاب‌های غیردرسی بسیار مفید و راهگشاست. همچنین، برقراری ارتباط ناشران با شوراهای برنامه‌ریزی گروه‌های درسی رشته‌های تخصصی می‌تواند کمک کننده باشد.

◀ بی‌نوشت‌ها

I.N.G.O Non Governmental Organization (تشکیلات غیردولتی)

۲. بیماری جذام

پایان کلام

باتوجه به نهاد نظارتی تعیین شده برای کتاب‌های آموزشی غیردرسی، لازم است ناشران بخش خصوصی در چگونگی تولید